

УДК 343.98:159.9-053.2

DOI: <https://doi.org/10.32342/3041-2196-2026-1-31-19>

О. О. СЛІПЕЦЬ,
*здобувач ступеня доктора філософії,
спеціальності 081 «Право»,
Національний науковий центр
«Інститут судових експертиз ім. засл. проф. М.С. Бокариуса»,
завідувач відділу комп'ютерно-технічних досліджень та досліджень у сфері
інформаційних технологій,
Донецький НДЕКЦ МВС України (м. Дніпро, Україна)
<https://orcid.org/0000-0003-0454-2707>*

Ю. О. ЧУПРИНА,
*магістр з психології,
головний судовий експерт відділу комп'ютерно-технічних досліджень
та досліджень у сфері інформаційних технологій,
Донецький НДЕКЦ МВС України (м. Дніпро, Україна)
<https://orcid.org/0009-0003-5055-2030>*

ТАКТИКА ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ У КОНТЕКСТІ ДРУЖНЬОГО ДО ДИТИНИ ПРАВОСУДДЯ

У статті здійснено комплексне теоретико-прикладне дослідження тактики призначення та проведення судово-психологічних експертиз щодо неповнолітніх у контексті впровадження стандартів дружнього до дитини правосуддя в Україні.

Обґрунтовано, що сучасний етап розвитку криміналістичної тактики характеризується недостатнім рівнем наукового опрацювання питань призначення та проведення судових експертиз, зокрема психологічних, що ускладнює ефективне використання їх результатів у доказуванні. Установлено, що судово-психологічна експертиза щодо неповнолітніх має виражену міждисциплінарну специфіку, яка виявляється у поєднанні правових, етичних і психологічних аспектів, необхідності врахування вікових, когнітивних та емоційних особливостей дитини, а також ризиків вторинної травматизації у процесі проведення слідчих і експертних дій.

На основі аналізу наукових джерел, узагальнення практичного досвіду та емпіричних спостережень визначено типові тактичні помилки, що допускаються під час призначення і проведення судово-психологічних експертиз щодо дітей. До них віднесено недостатність, несистемність і фрагментарність матеріалів, що надаються експерту; порушення принципу своєчасності призначення експертизи; неналежну організацію експертного обстеження; відсутність або формальний характер інформування дитини та її законного представника; недотримання вимог щодо забезпечення участі законного представника. Доведено, що такі прорахунки мають комплексний негативний вплив: знижують якість і достовірність експертних висновків, ускладнюють процес доказування, а також можуть спричинити додаткове психологічне навантаження на дитину.

У статті запропоновано систематизований підхід до визначення принципів тактики проведення судово-психологічної експертизи щодо неповнолітніх (законність, повнота і належна якість матеріалів, доцільність постановки експертних завдань, своєчасність, ситуаційність, міжсуб'єктна взаємодія, орієнтація на забезпечення найкращих інтересів дитини) та окреслено їх практичне значення.

Особливу увагу приділено обґрунтуванню необхідності міждисциплінарної взаємодії між слідчими, прокурорами, суддями та експертами-психологами, а також розвитку методичного

забезпечення цієї сфери. Наголошено на доцільності розроблення спеціалізованих методичних рекомендацій і навчальних матеріалів для практиків, спрямованих на формування належного рівня компетентності у питаннях роботи з неповнолітніми.

Ключові слова: *Дитина, неповнолітній, норми дружнього до дитини правосуддя, судово психологічна експертиза, криміналістична тактика, тактика проведення судової експертизи*

Постановка проблеми. Імплементация стандартів дружнього до дитини правосуддя в Україні є одним із ключових напрямів реформування системи кримінальної юстиції та важливою складовою євроінтеграційних процесів. Прийняття Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні [Президент України, 2011], Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року [Кабінет Міністрів України, 2018], а також Національної стратегії захисту прав дитини у сфері юстиції до 2028 року засвідчує системний підхід держави до забезпечення прав і законних інтересів дітей, які перебувають у контакті із законом [Кабінет Міністрів України, 2025].

Відповідно до сучасних підходів кримінальне провадження щодо дитини має здійснюватися з урахуванням принципів найкращих інтересів дитини, поваги до її гідності, участі, недискримінації та забезпечення психологічної безпеки [Slipets, 2025]. У цьому контексті судово-психологічна експертиза набуває особливого значення як інструмент встановлення обставин, що мають істотне значення для кримінального провадження.

Водночас практика свідчить про суттєве зростання кількості судово-психологічних експертиз стосовно неповнолітніх, що обумовлює підвищення вимог до якості їх призначення та проведення. За відсутності належно розробленої тактики ці процеси можуть супроводжуватися численними помилками, які впливають як на ефективність доказування, так і на психологічний стан дитини.

Особливої актуальності набуває проблема недопущення ретравматизації дитини в процесі проведення експертного дослідження, що потребує дотримання спеціальних процедур, урахування вікових та індивідуально-психологічних особливостей, а також належної організації взаємодії між суб'єктами кримінального провадження [Kozlova, 2020].

Викладене вище дозволяє констатувати, що існує об'єктивна необхідність у науковому обґрунтуванні тактики призначення та проведення судово-психологічних експертиз щодо неповнолітніх як важливого елементу забезпечення ефективності кримінального судочинства й реалізації принципів дружнього до дитини правосуддя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика криміналістичної тактики та експертного забезпечення кримінального провадження посідає важливе місце в сучасних наукових дослідженнях. Класичні положення криміналістичної тактики були сформульовані у працях М. Салтевського [2005], М. Щербаковського [2015], В. Шепітька [2008], які визначають її як систему науково обґрунтованих рекомендацій щодо організації та здійснення досудового розслідування й судового розгляду.

Питання експертного забезпечення досудового розслідування, а також процесуального статусу експерта та особливостей його діяльності висвітлено у працях І. Пирога [2015], який підкреслює самостійність експерта як суб'єкта кримінального провадження.

Окремі аспекти судово-психологічної експертизи досліджено у роботах Н. Алікіної і Т. Єгорової [2013], О. Сліпець [2019], де розглядаються питання методики дослідження психічних процесів, а також використання відеозаписів слідчих дій як джерела інформації.

Поведінкові аспекти учасників кримінального провадження, зокрема проблема неправдивих показань, досліджувалися К. Романаускасом [2021]. Питання використання спеціальних знань у кримінальному провадженні розкрито у працях Г. Спіціної та Г. Бідняка [2018].

Водночас аналіз наукових джерел свідчить, що питання тактики проведення саме судово-психологічних експертиз щодо неповнолітніх, особливо з урахуванням принципів дружнього до дитини правосуддя, залишаються недостатньо дослідженими, що зумовлює необхідність подальших наукових розвідок у цьому напрямі.

Метою статті є теоретичне обґрунтування засад тактики призначення та проведення судово-психологічних експертиз щодо неповнолітніх як оптимальної стратегії побудови взаємодії між ініціатором призначення експертного дослідження та судовим експертом.

Методи дослідження. Дослідження ґрунтується на методах теоретичного аналізу, синтезу, узагальнення та порівняння сучасних наукових джерел у галузі криміналістики, юридичної психології та судової експертизи. У роботі також використано аналіз практичного досвіду й емпіричних спостережень щодо призначення та проведення судово-психологічних експертиз дітей. Застосовано міждисциплінарний підхід, що дає змогу розглянути проблему через інтеграцію правового, психологічного та кримінологічного аспектів.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 60-70-х роках ХХ століття сформувався відносно самостійний розділ криміналістики – криміналістична тактика, яка визначається як система наукових положень і рекомендацій щодо оптимальної організації та планування слідства (досудового чи судового), а також побудови ефективної лінії поведінки осіб, які здійснюють досудове чи судове провадження або проводять слідчо-розшукові дії. До основних завдань криміналістичної тактики належить підвищення ефективності слідчої та судової діяльності, розроблення рекомендацій щодо порядку, меж і умов проведення слідчо-розшукових дій, а також забезпечення оптимальної організації взаємодії між учасниками кримінального процесу [Шепітько, 2019].

Зазначене вчення, що сформувалося відносно нещодавно, нині активно розвивається, передусім у частині тактики досудового розслідування як найбільш динамічної галузі правозастосовної діяльності. Водночас тактика проведення судової експертизи, як зазначає М. Щербаковський, залишається недостатньо розробленою: у низці навчальних посібників питання тактики призначення й проведення судових експертиз взагалі не висвітлюється, в інших – розглядається лише в аспекті організації призначення експертизи, а в окремих – зводиться до технології її проведення [Щербаковський, 2015].

Однією з причин такої ситуації є відсутність єдності наукових підходів щодо визнання судової експертизи слідчою дією. Це питання не є загальновизнаним серед науковців і практиків правозастосування, оскільки функцією слідчого є призначення експертизи та оцінка її результатів, тоді як безпосереднє експертне дослідження як пізнавальну діяльність здійснює не слідчий, а судовий експерт [Піріг, 2015]. Останній є процесуально незалежним суб'єктом, наділеним відповідними правами й обов'язками. Зазначена обставина зумовлює специфіку тактики призначення й проведення судової експертизи, яка передбачає складну взаємодію між слідчим та експертом, котрий виступає не лише виконавцем доручення ініціатора експертизи, а й активним учасником процесу її підготовки та проведення.

Водночас науковці, які обстоюють позицію щодо віднесення судової експертизи до слідчих дій, аргументують її наявністю основних ознак слідчої дії, зокрема спрямованістю на безпосереднє вирішення завдань доказування – збирання, дослідження, перевірку та закріплення доказів, а також наявністю процесуального, тактичного й етичного компонентів [Острійчук, 2013; Салтевський, 2005; Щербаковський, 2015]. Відповідно, судова експертиза розглядається як процесуальна дія, що полягає у дослідженні експертом за завданням слідчого або суду речових доказів, матеріалів та інших об'єктів з метою встановлення фактичних даних і обставин, які мають значення для прийняття обґрунтованого рішення у кримінальному провадженні [Острійчук, 2013].

Твердження науковців про те, що відсутність належно розробленої тактики проведення судових експертиз – зокрема щодо визначення часу їх призначення, формування необхідного обсягу матеріалів, урахування строків виконання експертного дослідження – може негативно впливати як на строки досудового розслідування, так і на ефективність використання висновку експерта як джерела доказів, повністю підтверджується практикою. Додатково слід наголосити, що ці недоліки впливають і на дотримання принципів дружнього до дитини правосуддя, зокрема в частині недопущення ретравматизації дитини, а іноді навіть унеможливають проведення експертизи. Практика проведення судово-психологічних експертиз щодо дітей свідчить про значну кількість тактичних прорахунків, які стосуються підготовки та надання матеріалів для дослідження, вибору часу призначення експертизи, а також організації експертного обстеження підекспертної дитини.

Вагомість наслідків таких тактичних помилок обумовлюється тим, що людина як об'єкт дослідження водночас є учасником кримінального провадження, має відповідні права та процесуальний статус, а також власне ставлення до ситуації правопорушення, процесу розслідування та інших його учасників. Це ставлення може змінюватися залежно

від мотиваційних чинників та актуальної ситуації досудового розслідування і судового розгляду, що проявляється і під час проведення судово-психологічної експертизи [Алікіна, Єгорова, 2013; Романаускас, 2021; Сліпець, 2019]. У випадку дослідження дітей додаткового значення набувають вікові особливості, специфіка функціонування захисних механізмів психіки та підвищена піддатливість до зовнішнього впливу.

Згідно з нашим практичним досвідом основні тактичні прорахунки ініціаторів експертизи пов'язані зі збиранням документальних відомостей щодо події делікту, визначенням часу призначення експертизи та організацією експертного обстеження.

Відсутність у матеріалах, наданих експерту, відомостей, необхідних для організації експертного обстеження дитини, призводить до додаткових витрат ресурсів як експерта, так і слідчого. Необхідність задоволення клопотань експерта щодо надання додаткових матеріалів потребує часу, упродовж якого може бути втрачено оптимальний період для проведення дослідження. Крім того, недостатність інформації про поведінку дитини та юридично значущі обставини звужує можливості експерта щодо якісної підготовки та проведення обстеження або навіть може призвести до встановлення обставин, які унеможливають проведення експертизи.

Так, у ході одного з експертних обстежень було виявлено, що дитина демонструє специфічні особливості когнітивного функціонування та емоційної регуляції, які викликали обґрунтовані сумніви у експерта-психолога щодо рівня її інтелектуальної та психічної повносправності. У зв'язку з цим подальше проведення обстеження було тимчасово призупинено, а ініціатору експертизи скеровано запит щодо надання додаткових матеріалів, які стосуються стану психічного здоров'я дитини.

Аналіз отриманої медичної та психологічної документації підтвердив попередні гіпотези експерта щодо наявності у дитини ознак інтелектуальної недостатності. У результаті експертом було підготовлено офіційне повідомлення про неможливість проведення судово-психологічної експертизи в її первинно визначеному форматі, а також надано рекомендації щодо доцільності призначення комплексної психолого-психіатричної експертизи, яка дозволила б більш повно і адекватно оцінити психічний стан дитини.

Наслідком такої ситуації стало суттєве подовження строків досудового розслідування, а також необхідність повторного залучення дитини до експертного обстеження вже в межах комплексної експертизи, що, своєю чергою, підвищує ризики додаткового психоемоційного навантаження та потенційної ретравматизації. Варто зауважити, що подібного розвитку подій можна було б уникнути за умови своєчасного та повного задоволення клопотання експерта щодо надання необхідних матеріалів або ж за умови попереднього збирання вичерпної інформації про фізичний і психічний стан дитини ще до моменту призначення експертизи.

Окрім того, слід ураховувати, що з огляду на вікові особливості розвитку дитини, а також специфіку функціонування її психологічних захисних механізмів, вона не завжди здатна самостійно ініціювати повідомлення про значущі події, власні переживання чи емоційні реакції. Водночас експерт, володіючи попередньо отриманою з документальних джерел інформацією, має можливість більш цілеспрямовано вибудувувати комунікацію з дитиною та ініціювати обговорення релевантних для дослідження тем, що безпосередньо впливає на повноту та якість експертного висновку.

Разом із тим, у практиці досудового розслідування нерідко виникають ситуації, коли отримання окремих документів потребує значного часу у зв'язку з тривалістю виконання запитів або необхідністю очікування результатів інших експертних досліджень. За таких обставин обґрунтованим тактичним рішенням може бути призначення та проведення судово-психологічної експертизи, включаючи експертне обстеження, із паралельним інформуванням експерта про те, що частина матеріалів буде надана додатково на наступних етапах дослідження. Такий підхід дозволяє оптимізувати строки провадження та забезпечити баланс між процесуальною ефективністю і дотриманням найкращих інтересів дитини.

Показовим прикладом тактичного прорахунку органу досудового розслідування щодо визначення своєчасності призначення експертизи, який у підсумку унеможливив належне проведення експертного обстеження та судово-психологічної експертизи загалом, є ситуація

в межах одного з досудових проваджень, у якому було призначено судово-психологічні експертизи щодо усиновлених дітей. Ініціатором відкриття кримінального провадження виступила Служба у справах дітей у зв'язку зі зверненням дітей до шкільного середовища із повідомленням про застосування до них фізичного насильства з боку прийомних батьків, а також про обмеження їхніх прав у порівнянні з біологічними дітьми цієї родини.

Зокрема, дівчатка, які звернулися по допомогу, мали тілесні ушкодження у вигляді синців на нижніх кінцівках та в ділянці сідниць, були позбавлені доступу до мобільних засобів зв'язку (на відміну від молодших дітей родини), а також не були належним чином забезпечені умовами для дистанційного навчання, навіть попри надання закладом освіти відповідних технічних засобів (планшетів). Додатково зафіксовано, що при появі батька у шкільному приміщенні діти демонстрували виражені поведінкові й емоційні реакції страху, що свідчило про наявність психотравмального впливу.

У подальшому дітей було вилучено з родини, спочатку розміщено у медичному закладі, а згодом – у патронатній сім'ї, після чого розпочато кримінальне провадження за ознаками правопорушення, передбаченого ст. 125 Кримінального кодексу України [Верховна Рада України, 2020]. Водночас, незважаючи на очевидну необхідність оперативного проведення слідчих (розшукових) дій із дитиною, упродовж більш ніж двох місяців не було здійснено допиту із застосуванням спеціалізованої методики «Зелена кімната», а також не було призначено судово-психологічної експертизи.

У цей період усиновлювачі придбали дітям мобільні телефони, які використовувалися для систематичного підтримання контакту, організовували особисті зустрічі з ними, а також самостійно зверталися до обраного ними психолога. Унаслідок цього відбулися зміни у поведінці дітей: вони почали проявляти конфліктність у патронатній родині, здійснили втечу, а після повторного розміщення у медичному закладі почали заперечувати факти протиправних дій з боку прийомних батьків.

Лише на цьому етапі досудового розслідування було призначено судово-психологічні експертизи за місцем перебування дітей, однак належні організаційні умови для проведення експертного обстеження забезпечені не були. Окрім того, представник служби у справах дітей не був належним чином поінформований щодо своїх функцій, ролі та завдань у процесі експертного дослідження, що додатково ускладнило процедуру.

У ході проведення експертного обстеження діти користувалися мобільними телефонами, демонстрували виражену орієнтовно-настановну поведінку, ігнорували вказівки законного представника, відмовлялися відповідати на запитання, що стосувалися сімейного середовища, способу життя, характеру взаємин у родині, наявності чи відсутності конфліктів, а також уникали обговорення шкільного середовища. Окрім того, вони відмовлялися виконувати завдання експериментально-психологічних методик, особливо тих, що містили будь-які згадки про сім'ю як соціальний інститут, демонструючи при цьому опозиційну поведінку.

Суттєвим ускладнюючим фактором стало те, що серед матеріалів, наданих для експертного дослідження, були відсутні ключові документи, необхідні для всебічного аналізу ситуації, зокрема: протоколи допиту дітей, їх психологічні характеристики, висновки психолога на момент первинного звернення за допомогою та вилучення з родини, а також протоколи допиту представників патронатної сім'ї. За таких умов обсяг вихідних даних, необхідних для оцінки особливостей виховання та розвитку дітей, динаміки їх психоемоційного стану та поведінкових проявів, виявився критично недостатнім, а отримання більшості необхідної інформації – об'єктивно неможливим.

У зв'язку з цим експерт дійшов обґрунтованого висновку про неможливість проведення повноцінного експертного обстеження та підготовки науково обґрунтованого висновку, що було оформлено у вигляді відповідного процесуального повідомлення.

До інших поширених тактичних прорахунків органів досудового розслідування доцільно віднести, зокрема, вибір невідповідного (неоптимального) часу для проведення експертного дослідження, незабезпечення обов'язкової участі законного представника дитини, а також надання неповної або некоректної інформації як самій дитині, так і її законному представнику щодо мети, змісту та тривалості експертного обстеження. Подібні організаційні недоліки негативно впливають на перебіг експертної взаємодії, оскільки

спричиняють формування у дитини так званої настановної (установочної) поведінки, знижують рівень довіри до ситуації обстеження, викликають емоційне напруження або розчарування, а відтак зумовлюють необхідність додаткових зусиль з боку експерта, спрямованих на встановлення психологічного контакту та забезпечення продуктивної комунікації.

Окремої уваги заслуговує ситуація відсутності законного представника дитини під час проведення експертного обстеження, що фактично ставить експерта перед необхідністю самостійного вирішення питання дотримання процесуальних гарантій законності такої процедури. За відсутності належного процесуального супроводу виникає ризик порушення прав дитини, а також сумнівів щодо допустимості отриманих результатів. Окрім того, організаційні зволікання, зокрема пов'язані з доставленням законного представника (наприклад, матері потерпілої), призводять до вимушеного очікування дитиною початку обстеження, що, у свою чергу, спричиняє виникнення станів нудьги, психоемоційного виснаження та зниження концентрації уваги, що безпосередньо впливає на якість отриманих діагностичних даних.

Водночас у практиці досудового розслідування наявні й приклади ефективних тактичних рішень, які сприяють підвищенню результативності проведення судово-психологічних експертиз щодо неповнолітніх. До таких, зокрема, належить організація експертного обстеження за місцем проживання дитини або в територіально наближених умовах, що є особливо важливим з огляду на вікові особливості дітей та їхню підвищену вразливість до фізичного й емоційного навантаження, пов'язаного з тривалими поїздками. Також позитивною практикою є попереднє інформування дитини у доступній формі про основні аспекти майбутнього дослідження, що сприяє зниженню рівня тривожності та формуванню більш відкритої позиції під час обстеження. Важливим є й залучення експерта до формування переліку необхідних матеріалів та оперативне збирання документальних джерел, які містять інформацію про особливості поведінки дитини до, під час та після події делікту, її психоемоційний стан, умови виховання та соціального функціонування.

Як висновок, узагальнення результатів експертної практики дає підстави стверджувати, що тактичний компонент призначення та проведення судово-психологічної експертизи передбачає прийняття слідчим комплексу взаємопов'язаних рішень, зокрема щодо визначення оптимального часу її проведення, забезпечення належного обсягу та якості матеріалів, необхідних для дослідження, обґрунтованого вибору експерта та побудови ефективної взаємодії з ним, а також урахування процесуальних строків досудового розслідування і реальних строків виконання експертиз, включаючи фактор підвищеного професійного навантаження на експертів-психологів.

Як слушно зазначається у наукових дослідженнях, тактичні прийоми, рекомендовані для застосування у ході досудового провадження, повинні поєднувати безумовну відповідність вимогам законодавства із достатнім рівнем гнучкості в організації та реалізації процесуальних дій. Вони мають ґрунтуватися на низці загальних принципів, зокрема принципі законності, обґрунтованості (яка передбачає підтвердження як науковими положеннями, так і практичним досвідом), ефективності (спрямованості на досягнення максимально повного результату в оптимальні строки), конкретності (чіткості, визначеності та відповідності умовам діяльності), динамічності (можливості адаптації до різних ситуацій), вибірковості та доцільності (орієнтації на вирішення конкретних завдань у визначених умовах), доступності (можливості практичного застосування), пізнавальної цінності, а також моральності, що передбачає відповідність демократичним засадам кримінального процесуального законодавства, гарантіям прав людини та стандартам правосуддя, дружнього до дитини [Кривопуск, 2025, с. 116; Шепітько, 2008, с. 135-136].

Застосовуючи тактичні засади здійснення судово-слідчих дій до сфери призначення та проведення судових експертиз, дослідники [Шепітько, 2019, с. 293] та М. Щербаківський [2015] обґрунтували систему принципів тактики їх реалізації. Узагальнюючи їх підходи та адаптуючи до специфіки судово-психологічної експертизи щодо дітей, доцільно подати такі принципи з урахуванням особливостей об'єкта дослідження та вимог дружнього до дитини правосуддя.

Принцип законності впливає із загальної засади законності кримінального провадження та принципу законності судово-експертної діяльності. Його сутність полягає в тому, що висновок експерта може визнаватися належним і допустимим джерелом доказів виключно за умови суворого дотримання норм права на всіх етапах призначення та проведення експертизи. Це передбачає необхідність дотримання встановлених вимог до отримання, процесуального оформлення та надання матеріалів на дослідження, а також забезпечення прав учасників провадження, зокрема дитини, щодо якої здійснюється експертне обстеження. Процесуальний порядок збирання та фіксації документальних джерел забезпечується діяльністю слідчого або суду, водночас експерт також опосередковано впливає на реалізацію цього принципу через формулювання вимог до якості наданих матеріалів. До таких вимог належить, зокрема, належне процесуальне оформлення цифрових доказів (скріншотів переписки), необхідність проведення комп'ютерно-технічних експертиз для вилучення інформації з електронних носіїв, а також подання відеозаписів лише після їх приєднання до матеріалів кримінального провадження. Важливим аспектом є і належна організація експертного обстеження дитини – з урахуванням участі законного представника, її волевиявлення щодо його присутності та обов'язкового дотримання принципів недопущення вторинної травматизації.

Принцип повноти та належної якості документальних об'єктів експертизи безпосередньо корелює з вимогою повноти експертного дослідження. У контексті судово-психологічної експертизи неповнолітніх він передбачає надання експерту максимально повного обсягу інформації щодо умов виховання дитини, особливостей її індивідуального розвитку, поведінки до психотравмальної події, під час неї та після. Реалізація цього принципу забезпечується, з одного боку, правом експерта заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів, а з іншого – його правом відмовитися від проведення експертизи у разі ненадання необхідних даних [Міністерство юстиції України, 1998]. Водночас результати емпіричних досліджень свідчать про наявність практичних труднощів у реалізації цього принципу: зокрема, 15,9% та 15,4% опитаних слідчих вказують на складність формування достатнього масиву матеріалів та необхідність отримання значної кількості документів для проведення судово-психологічної експертизи.

Принцип застосування техніко-криміналістичних засобів і прийомів у межах судово-психологічної експертизи набуває специфічного змісту, що полягає передусім у фіксації поведінкових проявів учасників кримінального провадження. Такі матеріали (зокрема відеофіксація допитів або опитувань) створюють додаткові можливості для експерта щодо аналізу емоційних реакцій, особливостей поведінки та способів реагування дитини на значущі для справи обставини, особливо на початкових етапах досудового розслідування.

Принцип доцільності передбачає постановку перед експертом виключно тих запитань, які відповідають предмету конкретної експертизи та мають безпосереднє юридичне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення. Практика свідчить про наявність випадків, коли ініціатори експертизи формулюють питання, що виходять за межі компетенції експерта або не мають правового значення, зокрема щодо наявності згоди на сексуальний контакт у дітей дошкільного віку, що є методологічно та юридично некоректним.

Принцип своєчасності полягає у виборі оптимального моменту для призначення експертизи з урахуванням конкретної слідчої ситуації, версій розслідування, обсягу вже зібраних матеріалів, послідовності проведення інших експертних досліджень та процесуальних етапів. Традиційно вважається доцільним призначення експертизи на завершальному етапі досудового розслідування, коли зібрано максимально повний обсяг інформації [Щербаківський, 2015]. Водночас у випадку експертиз щодо неповнолітніх цей підхід потребує корекції. Зокрема, з позиції забезпечення найкращих інтересів дитини доцільно проводити основні слідчі та процесуальні дії у період її первинної реакції на психотравмальну подію (приблизно до двох місяців), що дозволяє мінімізувати ризик вторинної травматизації та якнайшвидше вивести дитину з кримінального провадження [Kozlova, 2020]. Водночас підготовка до експертизи вимагає збирання необхідного масиву документів, причому допустимим є продовження цього процесу і після проведення

експертного обстеження, особливо у випадках, коли йдеться про матеріали, отримання яких пов'язане з проведенням інших експертиз або тривалими процедурними діями.

Принцип ситуаційності передбачає необхідність урахування конкретних умов кримінального провадження, індивідуальних характеристик учасників, а також динаміки розвитку слідчої ситуації при прийнятті рішень щодо призначення та проведення експертизи. Це забезпечує гнучкість і адаптивність тактичних рішень.

Принцип взаємодії суб'єктів проведення експертизи полягає в узгодженій діяльності учасників кримінального провадження та суб'єктів судово-експертної діяльності на всіх етапах підготовки і реалізації експертного дослідження. Така взаємодія здійснюється як у процесуальних, так і в непроцесуальних формах використання спеціальних знань [Спіцина, Бідняк, 2018] і спрямована на досягнення завдань кримінального судочинства.

Принцип отримання максимально повної інформації з об'єктів експертного дослідження залежить від рівня технічного та методичного забезпечення експертної діяльності, адекватності розуміння сторонами предмета дослідження, повноти зібраних матеріалів та коректності поставлених запитань. Його реалізація безпосередньо пов'язана з попередніми принципами, зокрема повноти матеріалів і взаємодії суб'єктів.

Принцип обов'язковості дослідження, оцінки та перевірки висновку експерта відображає необхідність критичного осмислення отриманих результатів усіма учасниками кримінального провадження. Значущість експертної інформації визначається у процесі її інтерпретації, перевірки та співвіднесення з іншими доказами. Для осіб, які не володіють спеціальними знаннями, особливо важливим є наявність методичних рекомендацій щодо оцінки експертних висновків. Це підтверджується і результатами опитування практиків слідчих Полтавської і Дніпропетровської областей 39,4% слідчих вважають доцільним розроблення додаткових методичних матеріалів, а 42,8% – наголошують на необхідності спеціалізованого навчання слідчих, адвокатів та судових експертів з метою підвищення ефективності використання судово-психологічних експертиз у справах щодо дітей [Криволюк, 2025].

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок. Розроблення тактичних рекомендацій щодо проведення судово-психологічних досліджень, а також їх систематичне оновлення відповідно до сучасних соціальних, правових і криміналістичних умов, має суттєве значення для підвищення ефективності використання судово-психологічної експертизи у провадженнях щодо дітей. Як видно, проведений аналіз наукових підходів, емпіричних даних власної практики та позицій практичних працівників правозастосування свідчить про необхідність консолідації зусиль науковців, судових експертів-психологів і практиків для формування якісного методичного забезпечення зазначеного напрямку діяльності.

Важливим напрямом удосконалення є розроблення методичних рекомендацій і методичних листів для практиків, які повинні містити систематизовані теоретичні положення щодо вікових та індивідуально-психологічних особливостей дитини, а також практичні орієнтири щодо їх урахування в процесі призначення та проведення судово-психологічних експертиз щодо неповнолітніх. Не менш значущим є забезпечення належного рівня професійної взаємодії між слідчими, прокурорами та судовими експертами, зокрема шляхом організації та проведення науково-практичних заходів – конференцій, круглих столів, семінарів, які сприятимуть обміну досвідом, узгодженню підходів і підвищенню рівня компетентності учасників кримінального провадження.

Реалізація зазначених заходів сприятиме більш ефективному використанню спеціальних психологічних знань у кримінальних провадженнях щодо дітей, забезпеченню належного рівня якості експертних досліджень, а також дотриманню принципів дружнього до дитини правосуддя, що є ключовою передумовою захисту прав та законних інтересів неповнолітніх.

Перспектива подальших розвідок полягає у розробленні практичних алгоритмів проведення судово-психологічних експертиз щодо дітей, а також у створенні уніфікованих стандартів їх організації відповідно до міжнародних вимог.

Список використаних джерел

- Алікіна, Н. В., Єгорова, Т. М. (2013). Завдання судово-психологічної експертизи за матеріалами відеозапису слідчої дії. *Криміналістика і судова експертиза*, 58(1), 407–415.
- Верховна Рада України. (2020). *Кримінальний кодекс України* (Закон України № 2341-III, редакція від 16 січня 2020 р.). Відновлено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20200116#Text>
- Кабінет Міністрів України. (2018). *Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року* (Розпорядження № 1027-р від 18 грудня 2018 р.). Відновлено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80/card2#Card>.
- Кабінет Міністрів України. (2025). *Про схвалення Національної стратегії захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2028 роках* (Розпорядження № 708-р від 14 липня 2025 р., станом на 3 березня 2026 р.). Відновлено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/708-2025-%D1%80#Text>
- Кривопис, О. Г. (2025). *Теорія і практика злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування*. Дніпро: ДДУВС. Відновлено з <https://salo.li/C32D6f0>
- Міністерство юстиції України. (1998). *Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень* (Наказ № 53/5 від 8 жовтня 1998 р., редакція від 30 жовтня 2024 р.). Відновлено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>
- Острійчук, О. П. (2013). Показання обвинуваченого як окремий вид процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми держави і права*, 70, 321–327.
- Пиріг, І. В. (2015). *Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування*: монографія. Дніпропетровськ: Ліра ЛТД. Відновлено з <https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/monogr.pdf>
- Президент України. (2011). *Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні* (Указ № 597/2011 від 24 травня 2011 р.). Відновлено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/597/2011#Text>
- Романушас, К. А. (2021). Неправдиві показання свідка і потерпілого, як форма протидії розслідуванню. У *Права людини в Україні: минуле, сьогодні, майбутнє: тези доп. учасників II Всеукр. наук.-практ. конф., м. Харків, 10 грудня 2021 р.* (с. 308–309). Харків: НДІ ППСН. Відновлено з https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_20211210/article/view/romanauskas
- Салтевський, М. В. (2005). *Криміналістика* (у сучасному викладі). Київ: Кондор. Відновлено з <https://salo.li/2403B67>
- Сліпець, О. (2019). Теоретичні аспекти судово-психологічної експертизи типологічних особливостей особистості. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*, 20(2), 505–521. <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.40>
- Спіцина, Г. О., Бідняк, Г. С. (2018). Форми використання спеціальних знань. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*, 18, 240–248. <https://doi.org/10.32353/khrife.2018.26>
- Шепітько, В. Ю. (Ред.). (2019). *Криміналістика*. Харків: Право. Відновлено з <https://salo.li/F42Ac3F>
- Щербаковський, М. Г. (2015). *Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні*. Харків: ФОП Панов А. М. Відновлено з https://drive.google.com/file/d/1FuGqnNLCx60lbs_mIO2YHeWdKvVOwxHY/view
- Kozlova, A. (2020). The psychological diagnostic assessment of children-victims of sexual violence. *Psychological Journal*, 6 (9), 77–85. <https://doi.org/10.31108/1.2020.6.9.7>
- Slipets, O. (2025). Legal basis for forensic psychological examinations of children in contact with the law. *Visegrad Journal on Human Rights*, 3, 82–88. <https://doi.org/10.61345/1339-7915.2025.3.13>

References

Alikina, N. V., & Yehorova, T. M. Zavdannia sudovo-psykholohichnoi ekspertyzy za materialamy videozapysu slidchoi dii [Tasks of forensic psychological examination based on video recordings of investigative actions]. *Criminalistics and Forensics*, 2013, vol. 58 (1), pp. 407–415. (In Ukrainian).

Cabinet of Ministers of Ukraine (2018), “Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On Approval of the National Strategy for Reforming the Justice System for Children for the Period until 2023”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80/card2#Card> (Accessed 3 March 2026).

Cabinet of Ministers of Ukraine (2025), “Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On Approval of the National Strategy for the Protection of Children’s Rights in the Field of Justice for the Period until 2028 and Approval of the Operational Action Plan for Its Implementation in 2025–2028”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/708-2025-%D1%80#Text> (Accessed 3 March 2026).

Kozlova, A. The psychological diagnostic assessment of children-victims of sexual violence. *Psychological Journal*, 2020, vol. 6, no. 9, pp. 77–85. doi: 10.31108/1.2020.6.9.7

Kryvopusk, O. H. (2025). *Teoriia i praktyka zlisnogo nevykonannia oboviazkiv po dohliadu za dytynoiu abo za osoboju, shchodo yakoi vstanovlena opika chy pikluvannia* [Theory and practice of malicious failure to fulfill duties of care for a child or a person under guardianship or custody]. Dnipro, Dnipro State University of Internal Affairs Publ., 232 p. Available at: <https://salo.li/C32D6f0> (Accessed 3 March 2026). (In Ukrainian).

Ministry of Justice of Ukraine (1998), “Order of the Ministry of Justice of Ukraine “On Approval of the Instruction on the Appointment and Conduct of Forensic Examinations and Expert Studies and Scientific and Methodological Recommendations on the Preparation and Appointment of Forensic Examinations and Expert Studies”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (Accessed 3 March 2026).

Ostriichuk, O. P. Pokazannia obvynuvachenoho yak okremyi vyd protsesualnogo dzherala dokaziv u kryminalnomu provadzhenni [Testimony of the accused as a separate type of procedural source of evidence in criminal proceedings]. *Current Problems of State and Law*, 2013, vol. 70, pp. 321–327. (In Ukrainian).

President of Ukraine (2011), “Decree of the President of Ukraine “On the Concept for the Development of Juvenile Criminal Justice in Ukraine”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/597/2011#Text> (Accessed 4 March 2026).

Pyrih, I. V. (2015). *Teoretyko-prykladni problemy ekspertnoho zabezpechennia dosudovoho rozsliduvannia* [Theoretical and applied problems of expert support of pre-trial investigation]. Dnipropetrovsk, Lira LTD Publ., 432 p. Available at: <https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/monogr.pdf> (Accessed 3 March 2026). (In Ukrainian).

Romanauskas, K. A. (2021). *Nepravdyvi pokazannia svidka i poterpiloho, yak forma protydii rozsliduvanniu* [False testimony of a witness and a victim as a form of counteraction to investigation]. *Materialy naukovo-praktychnoi konferentsii “Prava liudyny v Ukraini: mynule, sohodennia, maibutnie”* [Proc. Scien. and Pract. Conf. “Human Rights in Ukraine: Past, Present and Future”. Kharkiv, NDI PPSN Publ., pp. 308–309. Available at: https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_20211210/article/view/romanauskas/pdf (Accessed 3 March 2026). (In Ukrainian).

Saltevs'kyi, M. V. (2005). *Kryminalistyka (u suchasnomu vykladi)* [Criminalistics (modern presentation)]. Kyiv, Kondor Publ., 588 p. Available at: <https://salo.li/2403B67> (Accessed 3 March 2026). (In Ukrainian).

Shcherbakovskiy, M. H. (2015). *Provedennia ta vykorystannia sudovykh ekspertyz u kryminalnomu provadzhenni* [Conduct and using forensic examinations in criminal proceedings]. Kharkiv, FOP Panov A. M. Publ., 560 p. Available at: https://drive.google.com/file/d/1FuGqnNLCx60lbs_mIO2YHeWDKvVOWxHY/view (Accessed 3 March 2026). (In Ukrainian).

Shepitko, V. Yu. (Ed.). (2019). *Kryminalistyka* [Criminalistics]. Kharkiv, Pravo Publ., 456 p. Available at: <https://salo.li/F42Ac3F> (Accessed 3 March 2026). (In Ukrainian).

Slipets, O. (2025). Legal basis for forensic psychological examinations of children in contact with the law. *Visegrad Journal on Human Rights*, 2025, no. 3, pp. 82–88. <https://doi.org/10.61345/1339-7915.2025.3.13>

Slipets, O. Theoretical aspects of forensic-psychological examination of typological features of personality. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*, 2019, vol. 20, no. 2, pp. 505–521. doi: 10.32353/khrife.2.2019.40 (In Ukrainian).

Spitsyna, H. O., & Bidniak, H. S. Forms of special knowledge use. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*, 2018, vol. 18, pp. 240–248. doi: 10.32353/khrife.2018.26 (In Ukrainian).

Verkhovna Rada of Ukraine (2020), “Criminal Code of Ukraine”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20200116#Text> (Accessed 4 March 2026).

APPROACHES TO ORDERING AND CONDUCTING FORENSIC PSYCHOLOGICAL EXAMINATIONS OF MINORS IN THE CONTEXT OF CHILD-FRIENDLY JUSTICE

Olena Slipets, PhD student, Specialty 081 Law, National Scientific Center “M.S. Bokarius Institute of Forensic Expertise”, Head of the Department of Computer and Technical Research and Information Technology Research, forensic expert of the highest qualification class, Donetsk Regional Forensic Science Center of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Dnipro, Ukraine.

E-mail: olenaslipec2020@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0454-2707>

Yuliia Chupryna, Master of Psychology, Chief Forensic Expert of the Department of Computer and Technical Forensics and Information Technology Forensics at the Donetsk Regional Forensic Science Center of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Dnipro, Ukraine.

E-mail: chuprikj2107@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0003-5055-2030>

DOI: <https://doi.org/10.32342/3041-2196-2026-1-31-19>

Keywords: *child, juvenile, standards of child-friendly justice, forensic psychological evaluation, criminal investigation tactics, tactics for conducting forensic evaluations*

In contemporary forensic, psychological, and interdisciplinary studies, the tactical organisation of forensic psychological examinations involving minors is viewed as a multidimensional issue combining legal, procedural, ethical, and psychological aspects. The implementation of child-friendly justice standards in Ukraine and the evidentiary role of such examinations in criminal proceedings require clarification of the tactical principles of their ordering and conducting. Such examinations should therefore be seen not only as procedural actions, but also as a form of applying specialised knowledge that takes into account the child's developmental, emotional, and cognitive characteristics and the risk of secondary traumatisation.

The aim of the study is to conduct a comprehensive theoretical and applied analysis of the tactics of the ordering and forensic psychological examinations involving minors, to identify typical tactical errors in investigative practice, and to substantiate a system of principles that ensure the effectiveness of such examinations in the context of child-friendly justice.

Research methods. *The study is based on methods of theoretical analysis, synthesis, generalization, and comparison of contemporary scientific sources in the fields of forensic science, legal psychology, and forensic expertise. The research also incorporates the analysis of practical experience and empirical observations regarding the ordering and conducting of forensic psychological examinations of minors. An interdisciplinary approach is applied, allowing the problem to be examined through the integration of legal, psychological, and criminological perspectives.*

The study substantiates that forensic tactics insufficiently covers the tactical support of forensic examinations, especially psychological ones. The specific nature of forensic psychological examinations of minors is determined by procedural requirements, ethical standards, and the psychological conditions of interaction with the child. Emphasis is placed on the need to consider age-related, cognitive, and emotional characteristics and to prevent retraumatisation.

Typical tactical errors are identified, including incomplete materials provided to the expert, delayed appointment of the examination, improper organisation of the assessment, insufficient involvement of the child's legal representative, and inadequate informing of participants. These shortcomings reduce the reliability of expert conclusions and may negatively affect the child's psychological state.

The principles of tactical organisation of such examinations are outlined: legality, completeness and quality of materials, expediency, timeliness, a situational approach, interaction between participants in criminal proceedings, and orientation towards the best interests of the child. Their implementation improves expert research, investigative activity, and compliance with child-friendly justice standards.

Conclusions. *It is substantiated that the improvement of tactical approaches to the ordering and conducting of forensic psychological examinations involving minors is a necessary condition for enhancing the effectiveness of criminal proceedings and ensuring the protection of children's rights. The development of methodological recommendations, strengthening interdisciplinary cooperation, and integrating psychological knowledge into forensic practice expand the possibilities for both theoretical understanding and practical application of forensic psychological expertise.*

Дата надходження до редакції / Submitted: 13.03.26

Дата прийняття до публікації / Accepted: 21.04.26

Дата публікації / Published: 15.06.26